

A városnaplója

Egy régi francia porcelán-mécsesbe sózott benzín s kanóc került: ennek lángjánál írtam a bolthajtásos pincében, mely már akkor is öreg volt, amikor Clark Ádám benttartotta borát. A réműlet-szülte statikusok szemében nőtt tökéletes óvóhelyé a pince, hét-nyolc méteres földtakarójával. Így a két kis budai ház népe alkalmi „beköltözők”-kel több mint félszáznyira nőtt az ostrom során s a légóparancsnokság, melyet évekig színekurálisan viseltem, hirtelen félelmetes valóságá vált akkor, amikor a polgári élet minden más szerve formája felbomlott s mint nyílttengeri hajó kapitányának a Pince felelősének még anyakönyvet is kellett vezetnie.

Gémberegett ujjal kopogtam, majdnem vakon. A Város Naplója, írtam a címet az egyre szennyezőbb első lapra. Mi az, amiben különbözik Budapest megpróbáltatása mindattól, amit eddig tudtunk főváros-ostromokról? Hirtelen Jeruzsálem, Konstantinápoly, azték-Mexikó, Párizs történelmére gondoltam. E korok krónikáinak tükrében minden élmény, minden veszedelem kollektív volt: a város népének minden egyede az élet és halál egyforma, vagy legalábbis hasonló törvényeinek engedelmeskedett. De Budapest kataklizmája alatt nagyjából minden háznak, vagy legalábbis háztömbnek kialakult a maga individuális története. Nemcsak a hadiesemények megpróbáltatásai hozták ezt magukkal, hanem élelmesség, lelki magatartás, a remény vagy kétség más-másfajta szintézise, a jók és gonoszok harca, a lakók vérmérséklete, életformái, harácsoló szenvedélye, vagy csodavárása.

Csak annyiban volt történetünk egységes, hogy minden ostromnapló karácsony estéjén kezdődött. Nálunk két kisgyerek játszott karácsonyi mesészínpadddal a szobában, amikor egy gránát szétvágta konyhánk tetejét. A téli csillagok benéztek, de még égett a villany, szólt a rádió, folyt a víz. A félig omladékos lakásból még akkor este leköltöztünk a pincébe, mely lassan megtelt árnyékemberekkel. Három nap alatt visszaadtuk a civilizációnak körülbelül félezer esztendő minden technikai vívmányát. Zsírmeccsek tűntek fel, a ferencesek százados kútjából kaptunk egy da-

rabig vizet. Egy özönvízelőtí tüzehelyet osztottak fel a családok maguk között. Még volt némi élelem, szesz és kávé. A pince előterébe egy szélesebb asztalt állítottunk. Ez formálta a kényelmet, szertartásokat, kultúrát. Enni, olvasni, írni, kártyázni lehetett mellette.

Hat hét végtelen hosszú idő: bőségesen elég ahhoz, hogy az egymásra utalt apró közösségben kiformalódjék a társadalmi kép. Próbálok objektív szemmel visszagondolni akkori önmagunkra. Voltak-e közöttünk valódi gonoszok? Hisz nálunk is, mint minden e szóra érdemes akkori pesti közösségben, voltak rejtőzködők, üldözöttek, hamis papírral lézengők: ezekre vadászni — már csak ennyire terjedt ki a hatalmi szerkezet ereje. De a valóságban — a pincelakó férfiak többsége már valamilyen illegálisban élt s igazolatások alkalmával problematikus értékű peccés papírlapokkal próbálták magyarázni hátramaradásukat. Ha a karakterológiai képet leszűkíttem — elsősorban a házmestereket kell elmarasztalnom. Ők ugyanis tökéletesen „legálisak” voltak, egyszerre élhették ki hatalmi vágyaikat s évtizedeken át elnyomott szerző-ösztöneiket. Konstans tényezők voltak, félelmesek. A detektív viszont, aki sokat sóhajtozott a szomszéd priccsen, bátor ember volt, ő csak az idők változásától félt. Mindkét szemét lecsukták, ha menekültekől szólt, segített ő is, ő volt, aki legtovább „közgazgatott”.

Egy rég gyógyult sebbel meg-húzódtó tiszt is bátor volt. De valamilyen névetséges „morál”-probléma miatt az ostrom utolsóelőtti napján provokálta az óvóhely összes férfijait. Komolyan gonosz, besúgó ember, szerencsére, nem akadt a félszáz lélek között. Inkább a gyávaság s bátorság különös szintézisei s ellentétei alakították ki a pillanat jellemeit. A „vitéz” rendkívül letargikusan, inkább gyáván viselkedett. Egy omlott ház alá temetett halódó kislányt kellett szüntelen légitámadások közepette a pár száz méternyire levő segélyhelyre cipelni. Összesen ketten vállalkoztak még, hogy meginduljunk a bizonytalanban. Félelmetes út volt a hóborította Rózsa-domb-alján, az Áldás utcai iskolához, melytől egészen közel húzódtott a „front”. A

kislány megkapta még az utolsó, kegyeletes morfiumpoltást, még megmondta nevét. Akkor szörnyű láng csapott át az iskolai szobán: benzinrobbanás. Minden másodperceken múlt — azon, hogy mi, a hordágyvivők már az udvaron voltunk.

Öreg, gyomorvérzéses férfi fekszik a pince leghomályosabb sarkában. A „házmester” egyre hangosabban mondja: nincs itt, köztünk helye — nem védi az „árjapárja” szakasz, hiszen törvénytelen „elvált” feleségétől. A pár német-ajkú, a férfi — ha mécsét kap — Bergsont olvas. Semmijük sincs. A hallgatag részvételt adja össze megmaradt rizsét: ezt szabad csak ennie a férfinek, akinek arca egyre szürkül. Egy este — amikor érzésünk szerint — már csak napokat adunk a ostromnak, odakéret magához. Régimódi udvariasággal ültet le priccsére. Kihúzó egy fényképet szegényes rejtékéből. A mécs elé tartja. A kép két lovas ábrázol. Az egyik polgári öltözékben, a másik uniformisban. A polgárban megismerem a halál peremén imbolygó üldözöttet. A másikról lehetetlen sügja az egyik legismertebb szovjet marsall nevét. „Őnök — mondja — nagyon kedvesek voltak hozzám. Én valamikor tökéletesen beszéltem oroszul. Eltem is ott s nagyon szeretem ezt a népet. Ha Ön úgy gondolja és használhatok ezzel a közönségnek... De kérem, most még ne tegyen említést róla. Még nincs itt az ideje...”

A barátom, aki kiváló szellemű ember, még előttem is színlél a légneműs-okozta idegcsokkot. A Lánchíd utolsóelőtti napján reszketve megy át valamiféle parancsnoksághoz, hogy egy pecsét megszerezze számára a legalitás illúzióját. Még tiszteljük a formákat, amikor leülünk a bableveshez, olvasztott hóleben mosakodunk, beretválkozunk. Tőlünk a negyedik házban lassan, elfojthatatlanul hamvad, üszkösödik egy csodálatos könyvtár. Szegény Hoffmann Edit és Rédey Tivadar bibliotékája. Ők lenn ülnek a pincében, kihútt étel mellett. Tivadar szakállasan, üres szemmel. Ég és föld, gondolom, a két pince között.

Vasárnap délután. Szemben lakik egy fiatal hegedűművész. Megkérem, a csendessé szünetében jöjjön át, adjon a pincének hangver-

senyt. A százados bolthajtások úgy erősítik fel a húrok hangját, mintha egész orkeszter tolmácsolná Bachot, Vivaldit, Mozartot. Az ötven ember közül kétharmada nem hallott soha koncertet. A legtöbben sírnak. Ölelik, csókolják a művésznőt.

Nehéz este. Környékünkön házak roskadnak össze, a szükség megbont minden izolációs törekvést. Idősebb házaspárt hoznak be, súlyos sebekkel. Megérik-e a reggelt? Reggel megindulok sebészkezelésre. Harmadik utcában egy vidéki egyetem kirurgus professzorára akadok. Nem szívesen jön, meg kell ígérem: visszakisérem. Fekete Eden-kalapban megy át a Buday László utcán. Három petróleumlámpánk van, üstben forraljuk a hólevet. Egy Edison-filmben látam egyszer, hogy petróleumlámpa-fényt tükörrel vetít anyja sebére a doktor előtt a kisleány. Megpróbáljuk. A professzor elszörnyed: higiénia? A bolthajtásokról a sebész penész pereg. Ma meggyőződésem: penicillin. A tanár mindkettőt halálra ítélte. Tíz nap múlva egészségesen, saját lábukon, köszönés nélkül távoztak.

A polgári világrand utolsó maradékrendje — a pék. De a formák itt is összeomlanak. A szép Schledererné — nem kér pénzt kenyérért. Minek? Míg van, adunk. Ez a mondat talán mindennél inkább felszámolja az elmúlt világot megszokott ritmusát. Akivel állunk kenyérért, sokáig élt Itáliában. Erről beszélnék, olaszul. A harmadik utcában az államtitkár sógora telepes rádiót menekített. A BBC bement: a Kálvin tér elesett. Innen tudjuk. A harmadik-negyedik héten lassan kialakulnak a káoszban a szabályok. A dekkoló kapitány harctéri magyarázatokkal szolgál: egész különös módon, szinte órára beválnak. Egy egészségügyi járőr lesz minden napos. Ila nővér s a hadparód, gipszbetett balkarjával. Előbb sejtjük, utána tudjuk: mindketten üldözöttek. A kapitány is tudja, ezért kemény parancsokat oszt: a „hadparód”-nak. Mellétünk, néhány méterre egy földnyi „extritorialis világ” — a Török Követség. Ma, amikor már kövek sem maradtak az egykori palotából, még mindig úgy nevezik a grundon jártató gyerekek. De másfél évtizede még követség volt, míg rá nem zuhant egy égő, lelőtt német repülőgép. A kapitány irányította a mentést, valóban különös lélekjelenléttel. Hálából meghívták másnap „teára”, a diplomata-bunkerbe. Legényével, a háromszéki Kelemennel (ez a „darabont” böllekedett az óvóhely lovával, ebből élünk tíz napon át) fekete nadrágot vasaltatott. Fehér kesztyűben (erre az alkalomra levette a mentesítő kötést) ment át pontosan ötkor a törökökhöz...

Három kislány játszott az örök ágyban (az egyik betanított hamisnévét memorizálta, hogy el ne feledje), amikor január 31-én valahogy belopta magát a hír: látták az utca szegélyén feltűnni a fehércöpenyéseket. Kiszaladtunk — integettek, menjünk vissza s mutatták: a Margit körút másik oldaláról még sűrűn érkeznek a német lövések. Mire csendesebb lett minden, többen lettek a fehércöpenyések s ételt osztottak. Arra emlékezem — nem is kellett nagyon az étel, inkább bele szerettem volna vonni ezeket a sudár, szőke, beretvált fiúkat a cserekereskedelem sodrába, mely kialakult a pincék világában, amikor az „assignaták”-nak már nem volt semmi értékük. Időbe telt, míg a katonák megértették, mit akarnak a lakók, nevetek fejüket rázták, eltűntek megint. Talán egy nap múlva jött be az óvóhelyre az első nagyobb járőr. Délelőtt volt, a férfiak az asztalnál beretválkoztak. Néhányan izgatottan téptek régi írásokat, melyek számukra egykoron (harmadnapja még) rangot, kiváltságot, okkult hatalmat jelentettek. Az első szovjet járőr, mely hivatalosan érkezik. Néhányan megpróbálták szlovák, vagy szerb szával dadogni. Az óvóhely sarkában most, először támaszkodott könyökére az öreg előhalott. Megszólt oroszul s szavával egyszerre betelt a pince. Az őrző köréje sereglett s valami varázsszerű volt abban, hogy az öreg, beteg, kegyelemből s inkább elnézésből megtört Schlessinger most egy pillanat alatt providenciális jelenséggé alakult. Beszélt: az extázis boldog pillanatában élő férfi erőteljes szavával. Az őrző elfeledi szinte az igazoltatás munkáját, odahúzódik. Hallgatják.

Nem értjük, mit mond, de a kemény katona-arcokat egyszerre elfogja a nevetés. Minden könnyű lesz, vidám, velük nevet a pince. Kotorásznak zsebükben, csokoládét, kenyeret, cigarettát adnak az öregnek. Topognak, sajnálkoznak, ígérnek — viszszajönnek. S alig negyedóra, már más őrzőjartok jönnek, de csak az öregét kutatják: a gyér, derengő fényben harányan keresik a „nagyapát”. Van úgy, hogy tizen, még többen körülülnek s a nagyapának mesélnie kell. Egyre inkább belejön a sokáig nem beszélt nyelv szépségebe. Ugy mondják — a régies, az orosz remekírókon csiszolt nyelvet használ. Valaha versenylovakkal kereskedett. Innen a fénykép — vele és a tábornaggal. De ezt a fotográfiát a katonák előtt az öregúr nem vette elő soha.

Milyen lehetett Jeruzsálem, vagy Párizs ostromának utolsó napja? Nálunk nem volt ez az utolsó, hiszen még meg kellett élnünk a német, kitérést, de ostrom

végének s a felszabadulás dátumának miért is kellene pontosan egybeesni? Az ódon ház leborotvált homlokzata tátongett, a tejesarnokban egy ágyú posztolt, melyet kitaláltak a kis platóra. Kora hajnal lehetett, a félszáz ember nyugtalan nyugalommal aludt az óvóhelyén, maga körül formált vackában. Egyszerre rettenetes, mindent megrázó detonáció. Ugy hit-tük, a százados ház rádült a pincére. S most még egy, majd harmadik döbbenés — már tudtuk: a házukba bekvártélyozott ágyú adott le három lövést. Most kezdődik talán a Vár ostroma? A vékony biedermeier vasajtóra mintha borsószemeket hánytak volna az utca felől, sűrű egymásutánban. Reggelre tudtuk meg a szovjet tüzértől, akinek Szilveszter volt a neve (apja kintmaradt hadifogoly volt az „elsőből” s a fiú tudott még néhány szót magyarul az apjától): a Statisztika Kert felől az éjben egyenruhás fantomok húzódtak felfelé s az ágyú mellett levő örnék ösztöne azt diktálta, hogy — kartácsoljon. A kitérő németek golyószórával feleltek. E lövések nyomát ma is látni az áltá-lában Old Firezének nevezett várbeli espresso szép vaskapuján. Odaköltözött, mert a tárgyak is nyugtalanok.

Nálunk sem volt ez az utolsó nap, különben is már megszoktuk a rendkívüli felelősségek súlyát, átformalódtunk az ösztön, eltűnt ténnyé az idő. A pincében éjjeleken át mesélt a nagyapá legfigyelmesebb közönségének. Néha hallottam, amint mondja Csehov, vagy Turgenyev nevet. Egy csalódás is érte a szűkebb közösséget: egy lövünk volt még, utolsó ételtartálnak. A ló lerágtta ejtőernyősinórból formált kötőfékét, átment a szovjet csapatokhoz, ott remélt valami jobbát, mint babfőzeléket. Barátom már megszokásból reszketett, de lassan úgy éreztük, sok minden megoldódik körülöttünk, a felelősséget már nem kell egyedül viselnünk. Egy szó, egy újság, egy parancs, egy név, egy gesztus, a Buday László utcán elsőnek kinyíló könyvesbolt figyelmeztetett arra: a pince-lét sziget-élménye valamelyik nap már véget ér. Az elsőn már csak a barikádok takarítjuk el házuk előtt, atomjaira szedve szét ezt az anakronisztikus falat: holnap már leindulunk az utcába is s a Statisztika Kertben elássuk a dermedt lovakat. Furcsa módon, szellemi emberek, ha találkoztunk, Vörösmarty nyelvén szólunk egymáshoz, így vet-tük számba a halottakat. Kegyes február, előhírnöke sok-sok tavaszoknak. Még mindig félünk a házmesterektől. Ők a gazdák, hatalmasok, ásní is jobban tudtak. De már körülöttünk (február tizenharmadikát írtuk) szélesebb lett, majdnem végtelen távlatokat kapott a világ.